marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Resûlullah'ın Âmil Atama Politikasının İrtidat Hadiselerinin Çözümündeki Rolü

The Role of the Prophet's Policy of Appointing Amils in the Resolution of the Incidents of Apostasy

Şehba Yazıcı
Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları / Danimarka Türk Diyanet Vakfı, Danimarka Diyanet Akademisi
PhD, Istanbul University Faculty of Theology Islamic History and Arts / Danish Religious Affairs Academy, Danish–Turkish Religious Foundation (Denmark)
Kopenhag / Danimarka
sehba_a@hotmail.com | https://orcid.org/0000-0003-2590-1852

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1867186

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 19.01.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 13.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Yazıcı, Şehba. "Resûlullah'ın Âmil Atama Politikasının İrtidat Hadiselerinin Çözümündeki Rolü". *Marife* 26/1 (2026) 259-281. https://doi.org/10.33420/marife.1867186

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

Resûlullah'ın Âmil Atama Politikasının İrtidat Hadiselerinin Çözümündeki Rolü

Özet

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in Medine döneminde şekillendirdiği idarî yapılanmanın ridde hadiselerinin çözümündeki rolünü incelemektedir. Resûlullah'ın Arap yarımadasındaki kabilelerle kurduğu ilişkiler başlangıçta saldırmazlık esasına dayanmakla birlikte, otoritesinin güçlenmesiyle birlikte İslâm'a giriş, namaz ve zekât verme şartlarını içeren daha kapsamlı bir bağlılık zeminine oturmuştur. Zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılınması ve özellikle dokuzuncu yılda kabile heyetlerinin Medine'ye yoğun biçimde gelmesi, merkez ile kabileler arasında yeni bir idarî ilişkinin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber, kabilelerin idarî ve malî işlerini yürütmek, zekâtı tahsil etmek ve Medine ile kabileler arasında haberleşmeyi sağlamak üzere âmiller tayin etmiştir. Söz konusu tayinler, yalnızca malî ve idarî işleyişi düzenlemekle kalmamış, merkez ile çevre arasında güvene dayalı bir ilişki kurarak kabilelerin yeni düzene eklemlenmesini de kolaylaştırmıştır.

Çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in âmil atama uygulamalarını yalnızca kendi dönemiyle sınırlı bir idarî tercih olarak değil, sonraki süreçte de işlevselliğini koruyan köklü bir yapılanma olarak değerlendirmektir. Bu çerçevede makale, ridde hadiselerinin bastırılmasında Hz. Ebû Bekir'in kararlı tutumu ve askerî kumandanların rolü kadar, Resûlullah döneminde kurulan idarî ve toplumsal yapının belirleyici etkisine dikkat çekmektedir. Çalışmanın temel sorusu, Hz. Peygamber'in âmiller vasıtasıyla oluşturduğu temsil ve haber iletim şebekesinin vefat sonrası süreçte nasıl işlev gördüğüdür. Bu bağlamda söz konusu yapının yalnızca bilgi akışını değil, kabile asabiyetinin merkez lehine işler kılınmasını ve meşruiyetin taşrada yeniden üretilmesini nasıl mümkün kıldığı da tartışılmaktadır.

Araştırma, erken dönem İslâm tarihine ait rivayetleri esas alan nitel bir yöntemle yürütülmüştür. Başta Vâkıdî, İbn Sa'd, Belâzürî ve Taberî olmak üzere klasik kaynaklarda yer alan ridde rivayetleri tarihsel bağlamları içinde analiz edilmiş, hadiselerin yalnızca sonuçları değil, öncesinde şekillenen idarî yapıyla ilişkisi de gözetilmiştir. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda olayların sebeplerine dair yorumların sınırlı olması, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaların sonraki gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle çalışma, rivayetleri yalnızca nakil düzeyinde ele almakla yetinmemiş; bu rivayetlerin ima ettiği idare anlayışını, atama kriterlerini ve yapısal süreklilik unsurlarını da çözümlemeye çalışmıştır.

Çalışmanın temel bulgularından biri, Hz. Peygamber'in kabile otoritelerini tasfiye etmek yerine onları merkeze eklemleyen bir tutum benimsemiş olmasıdır. Âmil olarak tayin edilen kişilerin kabile aidiyetine sahip olmalarının yanı sıra dinî bilgi, ikna kabiliyeti ve askerî yeterlilik gibi nitelikler taşımaları, kabile asabiyetinin merkez lehine işler kılınmasını sağlamıştır. Bu yapı sayesinde âmiller, vefat sonrası süreçte hem Medine'ye düzenli bilgi akışı sağlamış hem de kabilelerini ikna ederek ya da askerî güç oluşturarak otoritenin yeniden tesisinde belirleyici bir işlev üstlenmişlerdir. Bazı âmillerin irtidat etmesi ise kabile asabiyetinin merkezi yapıyla uyumsuz biçimde yönetildiğinde muhalefetin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bu örnekler dört temel başlık altında ele alınmıştır: merkezle yerel arasındaki meşruiyet sürtüşmeleri, zekât tahsil ve aktarımındaki aksaklıklar, kabileler arası rekabetçi ittifakların cazibesi ve lider boşluğu. Bununla birlikte söz konusu örnekler, sebat eden âmillerin sayı ve etki bakımından çok daha baskın olduğu gerçeğini değiştirmemekte; aksine yapının bireysel zafiyetlere rağmen büyük ölçüde işlevini koruduğunu teyit etmektedir.

Sonuç olarak çalışma, ridde hadiselerinin çözümünü yalnızca kriz anındaki liderlik ve askerî başarıyla açıklamanın yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Resûlullah'ın âmiller aracılığıyla tesis ettiği idarî ve toplumsal düzenin vefatından sonraki en kritik kırılma anında dahi işlevselliğini korumuş olması, bu yapının ne denli köklü bir zemine oturtulduğunu gözler önüne sermektedir. Watt'ın da isabetle vurguladığı üzere, geride bırakılan bu yapı onun vefatının yarattığı sarsıntıya dayanabilmiş ve ardından olağanüstü bir hızla genişleyebilmiştir. Makale, erken dönem İslâm tarihinde idarî yapılanma ile siyasi süreklilik arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamakta, siyasal istikrarın yalnızca askerî güçle değil, köklü bir idarî zeminin varlığıyla da doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Tarihi, Siyer, Âmil, İrtidat, Siyaset.*

The Role of the Prophet's Policy of Appointing Amils in the Resolution of the Incidents of Apostasy

Summary

This study examines the role of the administrative structure shaped by the Prophet during the Medinan period in resolving the riddah events. The Prophet's relations with the tribes of the Arabian Peninsula were initially based on non-aggression; however, as his authority grew, these relations evolved into a more comprehensive framework of allegiance encompassing conversion to Islam, prayer, and the payment of zakat. The obligatory prescription of zakat in the second year of the Hijrah, and particularly the intensive arrival of tribal delegations in Medina during the ninth year, necessitated a new administrative relationship between the center and the tribes. The Prophet accordingly appointed amils to conduct administrative and financial affairs, collect zakat, and facilitate communication between Medina and the tribal regions. These appointments not only regulated financial and administrative functioning but also facilitated tribal integration into the new order by establishing a relationship of trust between the center and the periphery.

The study aims to evaluate the Prophet's amil appointment practices not merely as an administrative preference confined to his own era, but as a deeply rooted structure that retained its functionality in the subsequent period. The article draws attention to the decisive role of the administrative and social order established during the Prophet's era alongside Abu Bakr's resolute stance and the military commanders' contributions in suppressing the riddah movements. The central question is how the network of representation and information transmission established through the amils functioned after the Prophet's death, and how this structure made possible not only the flow of information but also the reproduction of legitimacy at the tribal level.

The research was conducted through a qualitative method based on early Islamic narratives. The riddah accounts found in classical sources, primarily Waqidi, Ibn Sa'd, Baladhuri, and Tabari, were analyzed within their historical contexts. Since interpretations of the causes of events are limited in most narratives, the study reassessed the Prophet's era practices in light of subsequent developments, seeking to analyze the administrative logic, appointment criteria, and structural continuity that these narratives imply.

One of the study's principal findings is that the Prophet integrated tribal authorities into the center rather than eliminating them. Amils possessed tribal affiliations while also being endowed with religious knowledge, persuasive ability, and military competence, enabling tribal asabiyyah to be operationalized in favor of the center. Consequently, the amils provided regular flows of information to Medina and played a decisive role in re-establishing authority through persuasion or military organization. The apostasy of some amils illustrates how opposition emerged when tribal asabiyyah was managed incompatibly with central authority. These cases are examined under four headings: legitimacy tensions between center and locality, disruptions in zakat collection and transfer, the appeal of competitive inter-tribal alliances, and leadership vacuums. Nevertheless, the amils who remained steadfast were far more dominant in number and influence, confirming that the structure largely retained its functionality despite individual vulnerabilities.

In conclusion, explaining the resolution of the riddah events solely through leadership and military success proves insufficient. The fact that the administrative and social order established through the amils retained its functionality even at the most critical juncture following the Prophet's death reveals how deeply rooted this structure was. As some scholars emphasized, the structure left behind withstood the shock of the Prophet's death and subsequently expanded at a remarkable pace. The article aims to contribute to a better understanding of the relationship between administrative organization and political continuity in early Islamic history, demonstrating that political stability depended not only on military power but also on a well-established administrative foundation.

Keywords: *Islamic History, Siyar, Amils, Riddah, Apostasy, Politics.*

Giriş

Resûlullah, hicretten itibaren göçebe kabilelerle önce saldırmazlık temelli anlaşmalar yapmış; siyasi konumu güçlendikçe İslâm'a girmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi daha kapsamlı şartlar öne sürmüştür. Zekât yükümlülüğü ise

muhtemelen Mekke'nin fethinin ardından ittifak için vazgeçilmez bir şarta dönüşmüştür.[1]

Hz. Peygamber, zekâtın farziyetiyle birlikte tahsil amacıyla âmiller tayin etmiştir. Hicretin 9. yılında yarımadanın dört bir yanından gelen kabileler İslâm'ı kabul ederek ya da kendi dinlerinde kalarak Resûlullah'ın siyasi otoritesine bağlılıklarını bildirmiş,[2] bunun üzerine Resûlullah, kabile işlerini yürütmek ve vergileri tahsil etmek üzere âmiller görevlendirmiştir. Bu âmillerin bir kısmı Medine'den seçilerek genel vali yetkileriyle bölgelere gönderilmiş, bir kısmı ise kabilenin kendi içinden belirlenerek iç düzeni korunmakla birlikte Medine merkezine bağlanmıştır. Daha geniş idarî sorumluluklar üstlenen heyet üyelerine de emir ya da âmil unvanı verilmiştir. Sakîf heyetinden Osmân b. Ebü'l-Âs'ın (ö. 51/671) emir tayin edilmesi bu uygulamanın tipik bir örneğidir. [3] Söz konusu politika, Resûlullah'ın kabile otoritelerini tasfiye etmek yerine onları Medine merkezine eklemlemeyi tercih ettiğini göstermektedir.

Medine'den gönderilen âmillerin Kur'an ve sünnet bilgisine sahip olması bir zorunluluktu. Zira kabilelerden yetişen temsilciler İslâm'ı sınırlı düzeyde öğrenerek dönmüşlerdi. Medine eğitiminden geçen âmiller ise hem dinî öğretim hem de Resûlullah'ın talimatlarının uygulanması bakımından çok daha elverişli bir işlev görmüşlerdir. Böylece âmiller malî-idarî rollerinin ötesinde dinî otoriteyi de temsil ederek merkezin kabileler üzerindeki meşruiyetini pekiştirmiştir.

Vefatından önce Resûlullah'ın siyasi otoritesini tanıyan kabileler yarımadanın hemen her bölgesine yayılmıştı. Hicaz ve Necid kabileleriyle toplu bağlılık ilişkileri kurulmuş; İran körfezi, güney kıyıları ve Irak'a uzanan bölgelerden ise en az birer kabile ittifaka dahil edilmişti. İslâm'ı kabul etmeyen kabileler dahi Resûlullah'ı siyasi otorite olarak tanımış, yalnızca Suriye sınırındaki kabileler Bizans'a bağlılıklarını sürdürmüştü.[4] Müttefik kabilelerin idarecileri ya doğrudan Resûlullah'ın âmili olmuş ya da komşu bir kabile reisinin âmilliği altına girmiştir. Bu yapı, yarımadayı Medine merkezine bağlayan kapsamlı bir idarî bağ oluşturmuştur.

Resûlullah'ın âmil sistemi, ilk büyük sarsıntı olan ridde krizinde işlevselliğini açıkça kanıtlamıştır. Âmillerin kurduğu haber ağı Medine'nin gelişmelerden anında haberdar olmasını sağlamış, kabile asabiyetini gözeten atamalar itaatin yeniden tesisinde elverişli bir zemin oluşturmuştur. Askerî yetkinliği yüksek kumandan-âmiller ise hem İslâm'da sebat edenleri bir araya getirmede hem de mürtedlerle mücadelede belirleyici rol oynamıştır. Bu yapının olağanüstü bir kriz döneminde dahi işlevselliğini koruması, Resûlullah döneminde atılan temellerin sağlamlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Ebû Bekir, mevcut âmil atamalarını büyük ölçüde muhafaza ederek idari sürekliliği sağlamıştır.

[1] W. Montgomery Watt, "Hz. Muhammed", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, ed. Hamdi Aktaş - İrfan Pamuk, çev. İlhan Kutluer (İstanbul: Kitabevi, 1997), 1/67.
[2] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî, 1955), 2/560.
[3] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/540.
[4] Watt, "Hz. Muhammed", 1/67.

Resûlullah'ın siyasi organizasyonunun başarısının sonraki süreçle birlikte değerlendirilmesi gerektiği pek çok müellif tarafından ifade edilmiştir. Bunlardan Watt'a göre Arap yarımadasının tamamının Resûlullah'ın idaresine girmiş olması onun siyasi başarısının nihai ölçüsü değildir. Bilakis vefatından sonraki iki yıl içerisinde tüm muhalif hareketleri bastırabilecek ve daha sonra büyük bir imparatorluğun temeli haline gelebilecek bir yapı oluşturmuş olmasıdır.[5] Yine Shaban, Resûlullah'ın ekonomik faaliyetlerinin sonraki fetihlerin gerçekleştirilmesinin temel sebebi olduğunu, onun bu faaliyetlerinin fetihlerin ve devletleşmenin anahtarı olduğunun bilincinde olduğunu savunmuştur. Gerçekten muhalefetler çözülmüş, Araplar birkaç on yıl içinde atalarının paganizmini monoteizmle, çölü yerleşik bir yaşamla, kabile yönetimini devlet yapılarıyla, yoksulluğu zenginlikle değiştirmişlerdir.[6]

Ridde hadiselerine Vâkıdî (ö. 207/823), İbn Sa'd (ö. 230/845), Belâzürî (ö. 279/892-93) ve Taberî (ö. 310/923) başta olmak üzere ilk dönem kaynakları geniş yer ayırmıştır. Bu çalışmaya da büyük ölçüde kaynaklık eden Vâkıdî'nin Kitâbü'r-Ridde'si özellikle zikredilmelidir. Söz konusu kaynaklar rivayetlerin tespiti bakımından değerli olmakla birlikte sebep-sonuç çözümlemelerine fazla yer vermemektedir. Türkiye'deki araştırmalar ağırlıklı olarak riddenin fıkhî boyutunu ya da isyanların sebep ve sonuçlarını ele almıştır. Bahriye Üçok ise Hz. Peygamber dönemindeki irtidat hadiselerini incelerken Resûlullah'ın aldığı tedbirler üzerinden bazı müsteşrik iddialarını çürütmüştür, ancak Üçok'un çalışması hadiselerin akabindeki faaliyetlere odaklanmaktadır.[7] Sonraki araştırmalar da genel olarak kabileleri isyana yönelten saiklere ve sürecin işleyişine yoğunlaşmıştır.

Resûlullah'ın âmiller aracılığıyla tesis ettiği temsil ve haber iletim şebekesi, kabile asabiyetini gözeten siyasi tercihleri ve askerî yetkinliği esas alan atamaları, bu uygulamaların kendi döneminin ötesinde de işlevselliğini koruyan köklü bir zemine oturduğuna işaret etmektedir. Bu makalede söz konusu bağlam merkeze alınarak Resûlullah'ın âmil atama politikasının ridde krizinin çözümündeki işlevleri ele alınmakta, buradan hareketle bu uygulamaların sonraki parçalanma sürecinde de belirleyici bir rol gördüğü tezi savunulmaktadır. Bu tez doğrudan bir metne dayandırılmamakta, Resûlullah'ın uygulamalarının ancak sonraki süreçle birlikte değerlendirildiğinde anlamlı bir bütün oluşturduğunu savunan araştırmacıların görüşlerinden hareketle, sonraki gelişmelerden geriye doğru çıkarım yapma yöntemiyle temellendirilmektedir.

1. Resûlullah'ın Siyasi Otoritenin Devamına Yönelik Tedbirleri

Resûlullah Arap toplumunun dinamiklerini iyi yöneterek kabile sisteminde iç idare usullerini değiştirmeden merkezi yönetime dayanan yeni bir siyasi otorite

[5] W. Montgomery Watt, *Muhammad Prophet and Statesman* (London: Oxford University Press, 1964), 226.

[6] Patricia Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of Islamic Polity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1945), 4, 5.

[7] Bahriye Üçok, *İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler: Hicri 7-11. Yıllar* (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 6; Bahriye Üçok, "Ridde", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi 7, 1959 1958), 99.

tesis etmiştir. Bu tarz bir idarî yapının muhalefet doğurmadan inşa edilmesi söz konusu değildir.[8] Öte yandan onun siyasi otoritesi dinî otoritesinde mündemiçtir. Otoritenin mahiyetinin kendisinden sonra değişmesinin doğuracağı itaat sorunlarını hesaba katması beklenen bir durumdur. Gerçekten Resûlullah'ın peygamberliğiyle bütünleşik otoritesi onun vefatıyla ortadan kalkar kalmaz Medine'deki halife otoritesine karşı ayaklanarak gerek inanç gerekse de yönetim bağlamında eski düzeni getirmeye gönüllü önemli bir kitle meydana gelmiştir. Böylece Resûlullah'ın vefatı ridde isyanlarının başlıca sebeplerinden olmuştur.[9]

Yeni toplum bünyesinde birçok sosyal gerginlik ve muhalefet potansiyeli barındırmaktadır. İslâmiyet'in Mekke'nin fethinden sonra ivme kazanan yayılma sürecinin ilk Müslümanların İslâm'ı kabul etmeleri ile aynı düzeyde bir gönüllülük ve bağlılık barındırmadığı bilinen bir hususdur. Çünkü her ne kadar Medine ve çevresindeki bölgelerde istikrar sağlamış olsa da yeni Müslüman olanların veya itaat edenlerin siyaseten itaat ettikleri bir gerçektir. Bu husus Kur'an'da da ifade edilmiştir.[10] Öyleyse Medine dışındaki kabilelerin durumu tahkim edilmiş değildir. Toplumda sindirilmesi gereken pek çok değişim aynı anda yaşanmıştır. Bunlardan biri bedevîlerin hadarîlerin hâkimiyeti altına girmiş olmalarıdır. Bu da bir istikrarsızlık sorunu anlamına gelmektedir. Resûlullah'ın vefatının ardından Hicaz bölgesinde dahi Mekke, Medine ve Tâif dışındaki kabileler bekleyip ortamı gözleyenler ve açıktan düşmanlık edenler olmak üzere iki eğilim göstermişlerdir.[11]

Hz. Peygamber, idaresinin kalıcılığını sağlamak amacıyla yarımadanın ekonomik yapısını köklü biçimde dönüştürmüştür. Medine pazarına hâkim olan Yahudileri buradan uzaklaştırarak yalnızca yerel ekonomiyi değil, yarımadanın bütününü etkileyen bir dönüşümün zeminini hazırlamış, îlâf anlaşmaları ve hums ittifakları gibi mevcut ticaret düzenlemelerini sona erdirmiştir.[12] Yerleşik ticaret ilişkilerinden beslenen çevreler bu dönüşümü ağır bir kayıp olarak algılamış ve ileriki muhalefetin önemli bir kaynağını oluşturmuştur. Nitekim Müseylimetülkezzâb hareketinde (ö. 12/633) Benî Hanîfe kabilesinin yarımadanın doğu-batı ticaretindeki kilit konumu ve bu ticaretin sekteye uğramasının yarattığı ekonomik baskı dikkat çekicidir.[13]

Resûlullah, ticaret ağının meydana getirdiği boşluğu ganimet ve vergi sisteminden elde edilen gelirle doldurmuştur. Vefat etmeden önce elde edilen refah düzeyinin kısa ömürlü olmamasına yönelik tedbirler aldığı görülmektedir.[14] Ayrıca ticaretin aldığı darbe Arapların enerjilerini ve yönlerini dış fetihlere çevirmiştir ki

[8] Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, 225.
[9] Üçok, "Ridde", 102.
[10] Hucûrât 49/14.
[11] M. A Shaban, *Islamic History: A New Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 1/22.
[12] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 14, 15.
[13] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/20.
[14] Resûlullah'ın Tebük Gazvesi'ne gücü yerinde olan tüm kabilelerin katılmalarına yönelik ısrarı bu amaca hizmet etmiştir. Her ne kadar hali vakti yerinde olanlar itiraz etseler de esasen bu sefer, Resûlullah'ın elde edilen refah düzeyinin kısa ömürlü olmamasına yönelik önemli bir tedbirdir. Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, 220.

bu husus sonraları geniş bir devlet yapılanmasına dönüşmelerine olanak sağlayacaktır. Resûlullah Arapların fetihlere yönlendirilmesi için ticaretin kesintiye uğramasının bir gereklilik olduğunu öngörmüştür.[15] Ekonomideki bu değişim aynı zamanda kabileleri Medine merkezli otoriteye bağlayan güçlü bir unsur işlevi görmüştür. Yemen'de patlak veren Esved el-Ansî (ö. 11/632) isyanı bu açıdan dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Esved'e destek verenler ağırlıklı olarak tarımla geçinen topluluklar olurken Medine'ye bağlılıklarını sürdüren kabileler büyük ölçüde ticaretle geçinenlerden oluşmuştur. Bu kabileler, kuzeye uzanan ticaret yollarının yeniden işlerlik kazanması için Medine merkezli otoritenin desteğine muhtaç olduklarının bilincindeydi. Öte yandan İslâm'ı yeni kabul eden Mekke ve Tâif halklarının Medine'ye yakınlığında da yalnızca dinî kaygılar değil, ekonomik bağımlılık unsuru belirleyici bir rol oynamıştır. [16] Bu örnekler, ekonomik politikanın kabileleri Medine ekseninde tutan ve sonraki parçalanma süreçlerinde dengeleyici bir işlev gören önemli bir araç olduğuna işaret etmektedir.

Resûlullah'ın siyasi otoritenin devamına yönelik diğer bir büyük tedbiri ise âmil atama politikasıdır. Hz. Peygamber, yönetimi boyunca kabile mantığının zorunlu kıldığı siyaset kurallarını daima göz önünde bulundurmuştur.[17] Bu bağlamda merkezi otorite anlayışını tesis ederken kabile asabiyetini iyi kavramış ve bu siyasetle çatışmadan ziyade iş birliği ile otoritesini tesis etmiştir. Asabiyet, akrabalık bağı üzerine kurulu bir grubun bireylerini, ancak grubu veya gruptaki bireyleri tehdit eden bir tehlike olduğunda açığa çıkıp keskinleşen fakat her zaman mevcut daimî bir bağa birbirine bağlayan ve bilinç ya da bilinçaltı şeklinde var olan toplumsal-psikolojik bir bağdır. Bu bağ, badiyede yaşayan grupların birbirleriyle ve siyasi otorite ile ilişkilerini düzenleyen savunmacı bir bağ ve yönlendirici bir güçtür.[18] Böylece oluşturulan bu yapı, otoriteyi yalnızca Resûlullah'ın şahsına değil, kabilelerin kendi iç dinamiklerine de dayandıran bir zemin sunmuştur. Bu durum, peygamberlik otoritenin sona ermesiyle doğacak boşluğun öngörüldüğüne işaret etmektedir.

Resûlullah, henüz İslâm'ın yayılma sürecinde kabile reislerinin kabile mensupları üzerindeki yönlendiriciliklerini dikkate almıştır. Medine'de iken daha önce yabancı hükümdarlara gönderdiği mektuplara benzer İslâm'a davet mektuplarını Arap yarımadasının birçok bölgesinde bulunan kabile reislerine ve şeyhlerine de göndermeyi ihmal etmemiştir. Hatta bunlardan İslâm'ı kabul etmeye ikna olmayanlar için bazı tebliğciler de görevlendirmiştir.[19]

Resûlullah, ziyarete gelen heyetlerden birer temsilci-emir tayin ederek kabi-

[15] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/27.
[16] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/21.
[17] Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 1997), 281.
[18] Muhammed Abid el-Câbirî, *İbn Haldun'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet: İbn Haldun'un İslam Tarihine Yönelik Nazariyesi ve Bu Nazariyenin Belli Başlı İşaretleri*, çev. Muhammed Çelik (İstanbul: Mana Yayınları; İlim Yurdu, 2018), 205, 209.
[19] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, ed. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 1/222 vd.; Thomas Walker Arnold, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev. M. Halil Halid (İstanbul: Kapı Yayınları, 2022), 39.

le yapısını kökten değiştirmek yerine ona dayalı bir siyaset izlemiştir. Kabile reislerinin konumlarını muhafaza ederken genel valiler ve zekât âmilleri aracılığıyla bunların merkeze bağlılığını temin etmiştir. Genel valiler alternatif bir otorite tesis etmek yerine kabilelerle birlikte hareket etmiş, İslâm'ı öğretme, davaları hükme bağlama, merkezî otoriteye bağlılığı pekiştirme ve bölgeyi dış tehditlere karşı koruma görevlerini üstlenmişlerdir. Zekât âmilleri ise yerel emirlerle iş birliği içinde yükümlüleri tespit etmiş, zekâtları Resûlullah'ın talimatları doğrultusunda hesaplayıp tahsil etmiş ve bir kısmını Medine'ye aktarmıştır.

Resûlullah'ın merkeze bağlı yerel emirler tayin etmesinin yönetim bakımından dört önemli sonucu olmuştur. Birincisi, bu uygulamanın yarımadanın kuzeyinden güneyine uzanan geniş bir coğrafyada etkin bir haber iletişim şebekesi tesis etmiş olmasıdır. İkincisi, zekât toplama ve Resûlullah'ın çeşitli talimatlarının hayata geçirilmesi başta olmak üzere merkezi işleyişi büyük ölçüde kolaylaştırmasıdır. Üçüncüsü, Resûlullah'a itaati ve bağlılığı pekiştirmesidir. Dördüncüsü ise vefatının hemen ardından patlak veren ridde hareketlerinin kısa sürede bastırılmasında belirleyici bir işlev üstlenmiş olmasıdır.

Resûlullah yerel emirlerin çoğunu kabilelerin kendi içinden veya ana kabilenin başka bir kolundan seçmiştir. Nitekim Arap asabiyetinde bir kişinin reisliğe layık görülmesi için sahip olması gereken önemli bir nitelik o asabedeki bir evden geliyor olmasıdır. Bu evden kasıt kişinin şerefli ve bilinen atalara sahip olması ve onların soyundan gelmesidir.[20] Arapların bu konudaki dikkatlerine Hz. Ömer döneminde meydana gelen bir hadiseyi örnek vermek mümkündür. Buna göre Hz. Ömer, Becîle'nin bazı kollarından temsilcilerle görüşmüş, Irak bölgesine asker toplamaları ve hareket etmelerini istemiş, başlarına da Arfece b. Herseme'yi emir tayin etmiştir. Bunun üzerine kabilenin reisi Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) kızarak kabile mensuplarının Hz. Ömer'le görüşmesini istemiştir. Becîle mensupları da Hz. Ömer'e kendilerinden olmayan birini emir tayin ettiği için itiraz etmişlerdir. Hz. Ömer durumu Arfece'ye sormuştur. Arfece Becîle'nin halîflerinden Ezd'e mensup olmasına rağmen gelen bu itiraza cevaben Câhiliye döneminde kanlarının buluştuğunu ve kabilelerinin soylarının bir noktada birleştiğini söylemiştir. Neticede Becîle birliğinin başına Cerîr'in getirilmesine karar verilmiştir.[21] Bu vaka, asabiyetin gözetilmediği atamalarda dahi kabile dinamiklerinin belirleyiciliğini koruduğunu ve kabul gören bir atamanın ancak asabiyete uygunluk şartıyla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Resûlullah'ın yerel emirleri büyük ölçüde kabile içinden seçmesi bu gerçeklikle doğrudan bağlantılıdır. Zira asabiyeti gözetmeyen bir atamanın tutunması güç olacaktı.

Resûlullah, gerek kabilelerin sözlerine itibar edecekleri insanları kendi içlerinden seçip otoritesine bağlayarak gerekse de merkezden gönderdiği âmillerin kabilelerle iyi ilişki kuracak niteliklere sahip olmalarını önemseyerek asabiyeti kuşatan bir yaklaşım benimsemiştir. Kuruluş aşamasında sık sık yeni bir düzen

[20] Câbirî, *İbn Haldun'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet,* 225.

[21] Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, ed. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Maûz (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/530.

getirmeyeceğini, var olanı ıslah edeceğini vurgulaması ve atamalarında da bu söylevlerle uyumlu davranması siyasi düzenini kurmasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Resûlullah'ın toplumu yeniden şekillendirme sürecinde Arap geleneğine ait unsurları büsbütün tasfiye etmediği, aksine bunları yeni düzenin bünyesine işlevsel bir biçimde dahil ettiği anlaşılmaktadır. Shaban'ın vurguladığı gibi gerçek yenilik Hz. Muhammed'in organizasyonel dehasında aranmalıdır. Nitekim o, Arap formlarını ve kabul edilmiş gelenekleri kullanarak, vurguyu, iş birliği ilkelerinin en iyi şekilde işlemesine izin verecek şekilde değiştirmiştir. Böylece kabile, temel sosyal birim olmaya devam etmiş ama ümmetin üstyapısı tarafından kuşatılmıştır. Yani Resûlullah eski otorite ağını kendi idaresi lehine şekillendirmiş ve bunu kabileler üstü bir otorite ile desteklemiştir. Araplar için yeni olan da bu üst otorite anlayışıdır.[22]

Resûlullah'ın bu üst otoriteyi yapılandırırken gözettiği hususlar onun birçok sosyal gerginliğin farkında olduğunu göstermektedir. Nitekim irtidat hadiseleri henüz Hz. Ebû Bekir'in hilafeti bitmeden hızlı ve kesin bir şekilde sonuçlandırılmış ve sonrasında kitlesel bir hareket meydana gelmemiştir.[23]

Bu bölümde görüldüğü üzere Resûlullah'ın uygulamaları iki eksen üzerinde yoğunlaşmıştır: ekonomik düzenlemeler ve âmil atamaları. Ekonomik düzenlemeler, muhtemel muhalefetin kaynağını kurutmaya yönelik yapısal bir işlev üstlenmiş, âmil atamaları ise kabile asabiyetini gözeten ve otoriteyi Resûlullah'ın peygamberlik otoritesiyle sınırlı kalmaktan çıkaran bir zemin oluşturmuştur. Bu iki eksen, öznel bir niyet iddiasından bağımsız olarak, vefat sonrasında yaşanan parçalanma sürecinde dengeleyici bir işlev gördüğü sonucunu doğurmaktadır. Nitekim ridde krizinin seyri de bu işlevselliği somut biçimde ortaya koymaktadır.

2. İrtidat Hadiselerinin Çözümünde Âmillerin Rolü

İrtidat hareketleri geniş bir faaliyetler bütünü olup bünyesinde dinî, siyasi ve ekonomik pek çok amaca yönelik isyan hareketlerini barındırmaktadır.[24] Peygamberlik iddiasında bulunanlar ve onlara tabi olanlar ile siyasi hâkimiyeti ele geçirmek isteyenlerin yanı sıra Resûlullah'ı taklit etmek, kabilelerini güçlendirmek gibi çeşitli amaçlara sahip gruplar muhalefet kanalları oluşturmuşlardır. Resûlullah döneminde kabileler İslâm'ı kabul ettiklerinde Resûlullah'a zekât vermeyi, kendi dinlerinde kalmayı tercih ettiklerinde ise cizye ödemeyi kabul etmiş ve yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir.[25] Onun vefatından önce başlayan irtidat hareketleri daha çok peygamberlik iddiasında bulunanlar etrafında şekillenmiştir. Hz. Ebû Be-

[22] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/14, 15.

[23] Hz. Ebû Bekir döneminden sonra kitlesel irtidatın tek örneği Hz. Ali döneminde meydana gelen Benî Nâciye isyanıdır. Ancak bu kabilenin isyanının Hırrît b. Râşid'in Hz. Ali aleyhine faaliyetleriyle ilgisi kurulmuştur. Neticede bu isyan da kısa sürede bastırılmıştır: Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef* (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 5/215 (No: 9413); Ethem Ruhi Fığlalı, "Hırrît b. Râşid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/382.

[24] M. Salih Arı, *Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 92-100.

[25] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/191.

kir döneminde Resûlullah'ın vefatı üzerine bazı kabilelerin, zekât vermek istemediklerini bildirmeleri ile irtidat hareketleri genişlemiştir. Bunlar inanç bakımından İslâm'a bağlı kalmaya devam edeceklerini, namaz kılacaklarını, ancak zekât vermeyeceklerini ifade etmişlerdir.[26] Çünkü zekât, kabileyi Hz. Peygamber'e bağlayan bir itaat bağı mesabesinde görülmüştür. Onun vefatıyla bu bağın halifeye intikali gerekli görülmemiştir. Nitekim birçok kabile, Hz. Muhammed'in vefatını Medine merkezli siyasi otoritesinin sonu olarak değerlendirmiş görünmektedir.[27]

İrtidat hareketleri Câhiliye döneminin bastırılan kabile asabiyetinin beslediği kin ve intikam hislerinin gün yüzüne çıktığı hadiselerdir.[28] Mürted kabilelerden özellikle peygamberlik iddiasında bulunanlara tabi olanlar kendi kabilelerinin etkinliğini güçlü kılma güdüsüyle hareket etmişlerdir. Söz gelimi Arap yarımadasının doğusundaki insanlar Rebîa'dan olduğu için peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'yi desteklemişler, Hz. Muhammed Mudar'dan olduğu için onun aleyhinde faaliyet yürütmüşlerdir. Müseylime'nin peygamberlik iddiası açıkça Kureyş'e karşı bir tepki iken Esved el-Ansî'nin hareketi de milli bir nitelik taşımıştır.[29] Otoriteye başkaldıran kabileler birden fazla amaçtan da söz edebilmiştir. Bunlar genellikle siyasi gayeler şeklinde tezahür etmiştir. Mesela Bahreyn kabileleri Ebû Kuhâfe'nin itaate layık olmadığını ifade etmişlerdir. İçlerinden Abdülkays İslâm'a bağlı kalmış, onlarla düşmanlık içerisinde olan Bekr b. Vâil ise Sâsânî hâkimiyetine dönmek istemişlerdir.[30] İrtidat hareketlerinin sebepleri içerisinde kabilecilik anlayışının en önemli muharrik olduğunu söylememiz mümkündür. Kabilelerdeki etkin kişiler gerek peygamberlik iddiasında bulunanlara katılma gerekse de merkezî otoriteyi reddetme fikrinde kabilelerinin siyasi ve ekonomik menfaatlerini gözetmişlerdir. Öte yandan bu isyanların dinî karakterli olmalarının bir anlamı sistemin dinî temellerine saldırmayı gerekli görmeleri ile ilgilidir.[31]

Ridde hadiselerinin çözülmesinde iki isim etkili olmuştur. Bunlardan biri Hz. Ebû Bekir diğeri askerî faaliyetleri yöneten Hâlid b. Velîd'dir. Hz. Ebû Bekir, kararlı ve istikrarlı tavrıyla sahâbeyi de kendi savunma stratejisini yürürlüğe koymaya ikna etmiştir.[32] Medine rejiminin karşı karşıya kaldığı büyük tehdidin farkına vararak tavizsiz bir siyaset gütmüştür. Öte yandan Hz. Ebû Bekir'in Arapların nesebi hakkındaki derin bilgisi de faydasını göstermiş olmalıdır. Kabileleri ve neseplerini iyi tanıyan Halife'nin, kabilelerin ilişki ağını iyi yönetmesinde ensâb bilgisinin kat-

[26] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 4/156; Mustafa Fayda, "Ridde", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/91.

[27] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/20.

[28] Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2007), 240.

[29] Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, 306, 307.

[30] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 147.

[31] Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, 225.

[32] Mâlik b. Enes, *Muvatta'* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1980), I, 269; Ebû Amr eş-Şeybânî Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 101; Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar (İstişare, Emri bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker ve Muhalefet Kavramları Bağlamında)" 5/2 (2001), 213.

kıları olmuştur.[33] Hâlid de savaşları gerçekleştirirken sık sık inisiyatif alarak kabileleri itaat altına almak için hızlı ve etkili bir mücadele ortaya koymuştur. Neticede Hz. Ebû Bekir, Medine'nin siyasi otoritesini yeniden temin etmiş, kabileleri tekrar bir araya getirdiği gibi daha önce İslâm'a direnen kabilelerin de görüşlerini İslâm lehine dönüştürmüştür.[34]

Hz. Ebû Bekir'in şahsi başarısının yanı sıra, otoritenin bir kişiden diğerine geçişinde yaşanan bu kırılma anında Resûlullah döneminde tesis edilen âmil şebekesinin işlevselliği açıkça kendini göstermiştir. Bu iki etki sırasıyla incelenecektir.

2.1. İdari İrtibat Düzeni

Resûlullah, henüz hayatta iken başlayan irtidat hareketlerinde âmillerinin etkinliğinden faydalanmıştır. Tuleyha b. Huveylid (ö. 21/642 [?]) peygamberlik iddiasında bulunduğunda Resûlullah, elçilerini Benî Esed bölgesinde görevli âmillerine göndermiş, irtidat eden herkese karşı tedbirler almaları talimatını vermiştir.[35]

Resûlullah'ın bölgede yetkililerinin olması ve onlarla irtibat kurma olanağı, karşı tarafı tedirgin etmiş ve sınırlamış görünmektedir. Nitekim Resûlullah'ın âmilleriyle irtibat kurması üzerine Tuleyha'nın endişeye kapıldığı belirtilmiştir.[36] Yine Müseylime Benî Hanîfe arasında kendisini kabul ettirdiği esnada Secâh'ın (ö. 41/661'den sonra) saldırması üzerine onunla savaşmaktan kaçınmıştır. Çünkü Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639) ve Resûlullah'ın âmillerinden Sümâme b. Üsâl'in (ö. 12/633) orayı tekrar ele geçirmek üzere tetikte beklediklerinin farkında olması nedeniyle endişelenmiştir.[37]

Âmillerin etkinliklerinden önemli bir bölümü haberleşme imkânları oluşturmaları, kabileler arasındaki durum ile itaat ve isyan eğilimlerini Medine'ye bildirerek tedbirler alınmasını hızlandırmalarıdır. Resûlullah henüz hayatta iken peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî, Yemen Valisi Şehr b. Bâzân'ı öldürerek San'a'yı ele geçirdiği sırada Resûlullah'a ilk haberi ulaştıran âmillerinden Ferve b. Müseyk'tir.[38] Resûlullah'ın vefatından sonra da yarımadanın her yerindeki âmiller, Hz. Ebû Bekir'e düzenli mektuplarla durumu bildirmiş, Halife de elçiler aracılığıyla gerekli talimatları iletmiştir.[39] İlk mektubun Mekke âmili Attâb b. Esîd'e (ö. 13/634) yazılması bunun bir örneğidir.[40]

Uman bölgesinde meydana gelen irtidat hareketinden de söz etmemiz gere-

[33] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/18.

[34] Shaban, tüm Arap yarımadasına empoze edilen birlik görüntüsü sayesinde Arapların gerçek anlamda birleşmeleri için kapının sonuna kadar açıldığını ifade etmiştir. O zamana kadar ortak hiçbir faaliyetleri ve menfaatleri olmayan kabileler fetih hareketlerinde birleşmiştir. Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/26.

[35] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Dârü'l-Maarif, 1967), 3/257.

[36] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/257.

[37] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/272.

[38] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/185.

[39] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/243.

[40] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/500; Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/319.

kir. Resûlullah'ın Uman halkının reislerinden âmil seçtiği Ceyfer b. Cülendâ ve Abd[41] isyan eden Zü't-Tâc Lakît b. el-Mâlik el-Ezdî'nin birlikleri tarafından sahillere ve dağlara sürülmüşlerdir. Ceyfer'in Medine'ye hızlı ihbarı üzerine Hz. Ebû Bekir bölgeye askerî kuvvetlerini göndermiştir. Komutanlarına Ceyfer ve Abd ile haberleşmelerinin öneminden söz etmiş ve onlarla yazışmalarını ve onların görüşlerine göre hareket etmelerini emretmiştir. Komutanlar ve âmiller önce yazışarak irtibat kurmuşlar, daha sonra birleşerek bölgeyi kontrol altına almaya çalışmışlardır.[42] Neticede kanlı bir isyan hareketi Ceyfer ve Abd ile yapılan iş birliği neticesinde bastırılabilmiştir.[43] Uman civarında görev yapan Amr b. Âs da Resûlullah'ın vefatıyla birlikte Bahreyn'de meydana gelen irtidat hareketleri hakkında bilgi toplayarak Medine'ye ulaştırmıştır.[44]

2.2. Asabiyetin İkna Kanalına Çevrilmesi

Arap liderlik telakkisinde gücün kaynağı iknadır.[45] Nitekim Sa'd b. Muâz, İslâm'ı kabul etmesinin ardından kabilesi Abdüleşhel oğullarına İslâm'a girmedikleri takdirde onlarla ilişkisini keseceğini bildirmiş, bunun üzerine kabile mensupları liderlerinin bu talebine uyarak İslâm'ı toplu olarak kabul etmiştir. Bu vaka, kabile liderinin ikna gücünün ve otoritesinin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.[46] Ridde döneminde ise bu işlev yerel emir/âmil üzerinden çalışmıştır. Resûlullah âmillerini, kabilelerle iyi ilişki kurabilecek kişilerden seçmiştir. Kabilelerle iyi ilişki kurmaları gerektiği hususu Resûlullah tarafından âmillerine zaman zaman talimat olarak da verilmiştir.[47] Bu tür talimatların olumlu sonuçları olmuştur. Mesela Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Hadramut bölgesinde Esved gibi bir yalancının türemesinden ve bölgenin karışmasından korktuğu için Sekûn kabilesinden bir kadınla evlenmiş, bunun üzerine bu kabilenin Muâz'a itaate meylettiği kaydedilmiştir.[48]

Savaş ilanlarında kabile mensuplarını teşvik etmek gibi birçok meselede kabile mensuplarının sözlerine itibar ettikleri şahısların etkili oldukları görülmektedir. Resûlullah'ın kendisinden sonraki devletleşme sürecinin anahtarı olan fetihlerde de yerel emirlerinin fetihlere katılmak üzere kabileleri dolaşarak ikna etme-

[41] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, ed. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996), 10/278; Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber Nemerî, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Beyrut: Dâr-ü'l-Cîl, 1992), 1/275; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/581.

[42] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/314-316.

[43] Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/46.

[44] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/258, 259.

[45] Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, 1/16, 17.

[46] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 2/461; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hüseyin Esed (yy: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/280; Arnold, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, 30.

[47] Resûlullah'ın kendisini ziyaret eden bir kabile reisine ikramda bulunduğu ve etrafındakilere de bunu tavsiye ettiği rivayet edilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavût (Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2009), "Ebvâbü'l-Edeb" 19 (No. 3712).

[48] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/231; Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1997), 2/197.

lerinin etkisi oldukça büyüktür. Asker toplamak, motivasyonu arttırmak ve insanların ilgilerini savaşa odaklamak için cihad ülküsü ve ganimet güçlü teşvik unsurları olsa da bunların Arapların itibar edecekleri şahısların diliyle söylenmesi gerekmiştir.[49]

İrtidat hadiselerinin tüm kabileleri ayaklandırdığı dönemlerde âmillerin irtidat hareketlerine karşı etkinliklerinin önemli bir kısmı halkı konuşmalar yaparak ve kararlı bir şekilde Resûlullah'ın dinine ve Medine'deki siyasi otoriteye bağlılığı sürdürme hakkında ikna etme çabalarıdır. Özellikle halkın Medine lehine tavır almalarının sağlanmasında Resûlullah'ın saygın kabile liderleriyle yaptığı iş birliğinin önemi kendisini göstermiştir. Abd ve Ceyfer isimli âmiller, kabilelerine irtidat hareketlerine karşı bağlılık çağrısında bulunmuşlar ve halkın bir kısmını bu yolla irtidattan vazgeçirmişlerdir.[50]

Tay kabilesinin irtidadı üzerine Hz. Ebû Bekir, kabilenin kendi içinden olan Adî b. Hâtim'i (ö. 67/686) bölgeye göndererek kabileyi İslâm'da sebat etmeye davet etmesini istemiştir. Adî, bu süreçte ısrarlı ve kararlı bir tutum sergileyerek kabilesiyle yoğun bir diyalog yürütmüş, neticede Tay kabilesini irtidat hareketlerine katılmaktan vazgeçirmeyi başarmıştır.[51] Sakîf kabilesinden Osman b. Ebû'l-Âs da bulunduğu bölgeyi kontrol altında tutarak irtidat fikrinden uzak tutmuştur.[52] Yine irtidat eden Becîle halkının hem reisi hem de Resûlullah'ın âmili olan Cerîr b. Abdullah'ın ikna çabaları sonucunda İslâm'a döndüğü kaydedilmiştir.[53] Bu vakalar, asabiyet otoritesi ile merkezi temsilin aynı şahısta buluşmasının kabile içi meşruiyeti Medine lehine işler kıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu örnekler, Resûlullah'ın asabiyeti bir itaat ve ikna zeminine dönüştüren atama politikasının pratik yansımaları olup âmillerin yalnızca vergi toplayıcısı değil, aynı zamanda değer ve kimlik düzeyinde de kabilelerini temsil eden figürler olduğunu göstermektedir.

İkna sürecinin kesintiye uğradığı durumlarda ise asabiyetin kolaylıkla merkeze karşı işleyebildiği görülmektedir. Nitekim San'a'da Resûlullah'ın ilk valisi Bâzân'ın (ö. 10/632) bozguna uğramasıyla Muâz b. Cebel bölgeden çekilmek zorunda kalmış, Amr b. Hazm ve Hâlid b. Saîd'in de bölgeyi terk etmesiyle Esved el-Ansî kısa sürede güç ve nüfuz kazanmıştır.[54] Bunun üzerine daha önce Sâsânîlerin valisine bağlı olarak yönetilen Bahreyn kabilelerinden, tekrar Sâsânî valisi ile gö-

[49] Düzenli ordu mefhumunun henüz mevcut olmadığı bu dönemde fetihler gönüllü askerlik üzerine kuruludur. Bir yerde mücadele etmek gerektiğinde ordunun toplanması için ilan yapılmış, insanlar cihada çağrılmıştır. Kabile reislerinden yardım istenmiş, bunlar kabile üyelerini savaşlara iştirak etmeye teşvik eden konuşmalar yapmışlardır. Bazen de bir sahabi görevlendirilerek dolaşmış ve cihada çağrıyı yaymıştır. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın (ö. 18/639) böyle bir vazife ile görevli olduğu, Arapları dolaşarak cihada ve ganimete teşvik edip asker topladığı rivayet edilmiştir. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 247.

[50] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/314.

[51] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/253.

[52] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 3/574.

[53] Mustafa Fayda, "Becîle (Benî Becîle)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/287.

[54] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 148; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 85, 87; Mustafa Fayda, "Bâzân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/283.

rüşerek Ebu Bekir'in âmilinin bölgeyi terk ettiğini söyleyerek onların himayesine girmeye çalışanlar olmuştur.[55] Bölgede bulunan başka bir âmil Amr b. Âs onları dinde sebat etmeye ikna edememiştir. Daha sonra Hz. Ebu Bekir Âlâ b. Hadramî'yi görevlendirmiş ve bölgedeki askerî hareketleri yoğunlaştırmıştır. Âlâ onlarla mücadele ederek tekrar Müslüman olmalarını sağlamıştır.[56] Gatafân'da Dırâr b. Ezver, Kuzâî, Sinân bölgeyi terk edince etraflarında toplanan Müslümanlar dağılmış,[57] Benî Temîm'de yerel husumetler Sümâme'ye desteği kesmiştir.[58]

2.3. Âmillerin Askerî Yetkinliği

Resûlullah âmillerini seçerken kabile aidiyetini değil[59] ehliyeti esas almıştır.[60] Konuşma kabiliyeti, görünüş, kabile ilişkileri yanında özellikle askerî yetkinliğe dikkat etmiştir. Medine döneminden itibaren sahâbeye askerî tecrübe kazandırmış,[61] Ümeyyeoğulları'ndan hem erken hem de geç Müslümanları bir arada görevlendirerek komutanlık tecrübelerini değerlendirmiştir. [62] Onun sahâbenin istidatlarını bilip cesaretlendirmesi, uygun kişilerin öne çıkmasını sağlamış ve bu kabiliyet, devlet adamı olarak en büyük başarılarından biri olmuştur.[63] Âmillerin önemli bir kısmı gazve ve seriyyelerde görev almış, Râşid Halifeler döneminde de valilerin çoğunluğunu fetih kumandanları oluşturmuştur.[64] Resûlullah'ın vefatının ardından kısa sürede harekete geçebilecek bu askerî kapasitenin hazır bulunması, siyasi düzenin sürekliliği bakımından son derece belirleyici bir işlev görmüştür.

Âmillerin askerî faaliyetlerinin arasında İslâm'da ve otoriteye bağlılıkta sebat edenlerin bir arada tutulması ve motivasyonlarının sağlanması da bulunmaktaydı. Bahreyn'de Âlâ b. Hadrâmî, bölgenin karıştığı sıralarda inananların motivasyonlarını canlı tutmaya çalışmış, Hutam denen mürtedin, müşrikleri etrafında örgütlemesine mukabil olarak tüm Müslümanları kendi etrafında toplamıştır. Mürtedlerle savaşarak tekrar itaat etmelerini sağlamıştır.[65] Mezhic kabilesindeki irtidat hareketleri esnasında da İslâm'a bağlı kalanlar âmillerden Ferve b. Müseyk'e iltihak etmişlerdir.[66] Resûlullah'ın âmillerinden olup Hz. Ebû Bekir döneminde görevini sürdüren Cerîr b. Abdullah da mürtedlerle savaşmak üzere görevlendirilince bölgeye giderek önce inananları birleştirmiştir. Hz. Ebû Bekir'in de Yemen bölge-

[55] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 148; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 85, 87.
[56] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/311-313.
[57] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/258.
[58] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/269.
[59] Burada kastedilen Resûlullah'ın kabile mensubiyetini ilişkiler ağını yönetirken gözettiği hususu olmayıp âmil seçiminde kabilelere ayrıcalık tanımadığıdır.
[60] Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1946), 125 vd; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri: İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 192; Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 129.
[61] Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri: İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, 196.
[62] Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri: İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, 192.
[63] Watt, "Hz. Muhammed", 1/70.
[64] Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: Dört Halîfe Dönemi* (İstanbul: Kubbealtı, 2017), 327.
[65] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/307, 308.
[66] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/185.

sindeki âmillerine yazdığı talimatlarının arasında bağlılıklarını sürdürmeleri ve sebat etmeleri yer almıştır.[67] Onların bağlılıklarının sürdürülmesiyle bölgelerin kontrol altında tutulması mümkün olabilmiştir. Âmiller bölgelerinde İslâm'da sebat edenleri birleştirerek birlikler oluşturmuş ve mürtedlerle mücadele etmişlerdir.[68] Yemen isyanlarında meydana gelen boşlukta İslâm'da sebat eden Yemen emirleri ise Tâhir b. Ebû Hâle'ye gitmişlerdir. Tâhir Akk ve San'a dağlarında konuşlanmış ve buradan saldırı planlamıştır.[69]

Âmillerin fiilî çatışmalardaki etkinliği de dikkat çekicidir. Resûlullah'ın âmillerinin önemli bir kısmı irtidat hareketleri sırasında bizzat ordu komuta etmiş ya da kumandanlara destek sağlamıştır. Nitekim Adî b. Hâtim, ridde hadiselerinin önde gelen kumandanlarından Hâlid b. Velîd ile görüşerek kendi ailesinden irtidat edenlerin olması durumunda onlarla dahi savaşmaktan kaçınmayacağını açıkça ifade etmiştir. Bunun ötesinde Adî, kabilesinin müttefiklerinden irtidat edenlere karşı da bizzat silah kuşanmak istediğini belirtmiştir.[70]

Resûlullah'ın Huzaâ'dan Benî Mustalik'e gönderdiği zekât âmili olan Abbâd b. Bişr (ö. 12/633),[71] Ensarı Benî Hanife'ye karşı savaşma konusunda teşvik etmiş ve teşvik ettiği kişilerle birlikte savaşta büyük bir mücadele vermiştir.[72] Yine âmillik görevleri de bulunan İkrime b. Ebû Cehil, Şürahbîl ve Sabit b. Kays, ridde hareketlerinin en güçlülerinden olan Benî Hanîfe'ye karşı birleşmişlerdir. Bunlardan Sabit b. Kays, Yemame savaşında öldürülmüştür.[73] Resûlullah ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde Bahreyn âmilliğini yürüten Âlâ b. Hadrâmî, Bahreyn bölgesinde mürtedlerle yapılan mücadelede büyük bir etkiye sahip olmuştur.[74]

Mekke'de irtidat hadiseleri meydana gelmemiş, Mekke âmili Attâb b. Esîd bölgesinde irtidat ederek toplananları dağıtmak üzere birlikler kurmuştur. Bu bağlamda o, Hâlid b. Üseyd'i Tihâme bölgesine göndererek mürtedleri dağıtmıştır. Tâif âmili Osman b. Ebû'l-Âs da emirliği bölgesinde irtidat ederek toplananların üzerine yürümüş ve irtidat hareketlerini bastırmıştır. Ayrıca yine Halife'nin talimatı üzerine çeşitli bölgelere birlikler göndermiştir. Akk bölgesinde irtidat hareketlerine karşı mücadeleyi Yemen âmillerinden Tâhir b. Ebû Hâle başlatmıştır.[75]

Resûlullah'ın vefatına yakın ortaya çıkan İslâm'daki ilk ridde hareketi Esved el-Ansî'ye aittir. Ona ilk karşı çıkanlar da Şehr, Dazeveyh ve Fîrûz ed-Deylemî'dir.[76] Bunlardan Şehr ve Fîruz Resûlullah'ın âmilleridir. Esved el-Ansî'ye karşı ilk mücadeleyi başlatanlar da Resûlullah'ın Hadrâmût bölgesindeki âmilleri olmuştur. Bunlardan bir kısmı mücadele esnasında hayatını kaybetmiştir. İçlerinde Yemen valisi

[67] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/321, 322.
[68] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/319.
[69] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 2/197.
[70] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/255.
[71] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/190.
[72] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 134.
[73] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 281, 290.
[74] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 4/71.
[75] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/319-322; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 3/71.
[76] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/197.

iken Müslüman olan ve Resûlullah tarafından valiliği onaylanan Bâzân da bulunmaktadır. Bâzân'ın oğlu Şehr de Esved'in üzerine gittiği esnada hayatını kaybetmiştir.[77] Esved'e karşı mücadelenin sonuçlanmasında etkili olanlar Fîrûz, Dâzeveyh ve Kays b. Mekşûh el-Murâdî'dir (ö. 37/657).[78] Fîrûz Yemen'de meydana gelen bu çalkantı esnasında ebnanın emirliğini yapmıştır. Esved'in Şehr'i öldürdükten sonra evlendiği eşi, Fîrûz'un amcasının kızıdır. Fîrûz Esved'i öldürmüştür.[79] Bu kişiler Yemen genel sorumlusu Muâz b. Cebel ile birleşerek baskın düzenlemişlerdir. Böylece Esved'e itaat edenleri büyük bir şaşkınlığa uğratmışlardır. Yaptıkları istişare ile kesin sonucu nasıl alabileceklerini konuştuktan sonra halka, Esved'in taraftarlarından yakaladıklarını derdest etmelerini ilan etmişlerdir. Halk da bu talimatı yerine getirerek yakaladıklarını görevlilere teslim etmişlerdir. Daha sonra yerel emirler toplanarak aralarında imaret işlerini taksim etmişlerdir. Resûlullah'ın tayin ettiği âmilleri de görevlerine dönmüşler, o da emirlerinin tekrar işlerine döndüklerini ilan etmiştir.[80] Hutam isminde taraftar toplayan bir mürted de Resûlullah'ın Benî Temîm âmillerinden Kays b. Âsım (ö. 47/667) tarafından öldürülmüştür.[81]

Yine Resûlullah vefat ettiği sırada Kinde âmili olan Muhâcir b. Ebû Ümeyye (ö. 12/633'ten sonra) Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla Yemen bölgesindeki mürtedlerle savaşmakla görevlendirilmiştir.[82] Âmillik görevini sürdüren Muhâcir, Ferve b. Müseyk ve Cerîr b. Abdullah bir araya gelerek irtidat hareketlerine karşı geniş ve etkili askerî faaliyetler yürütmüşlerdir.[83] Resûlullah'ın Yemen'in bir kısmına âmil tayin ettiği Tâhir b. Ebû Hâle de askerî faaliyetleri yürüten âmillerdendir.[84] Yine Kelb kabilesinin âmili İmriü'l-Kays irtidat olayları gerçekleştiğinde dininde sebat etmiş, Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla bölgedeki irtidat edenlerin üzerine yürümüştür.[85]

Neticede irtidat hareketlerinin bastırılmasında âmillerin katkıları büyük olduğunu ifade etmek mümkündür.[86] Bu katkı, inananları bir arada tutmak, fiilî çatışmalara bizzat iştirak etmek ve zaman zaman birden fazla kabilenin bir araya geldiği ortak askerî girişimleri yönetmek biçiminde tezahür etmiştir. Söz konusu rivayetler, Resûlullah'ın âmillerini yalnızca idarî görevler için değil, aynı zamanda bölgesel düzeni koruyacak yerel askerî bir güç olarak da yetiştirip görevlendirdiğine işaret etmektedir.

[77] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/197.
[78] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/233 vd.
[79] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/197.
[80] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/197, 199.
[81] Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1988), 9/478; Ali Osman Ateş, "Kays b. Âsım", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022) 25/90.
[82] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/331; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/229.
[83] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/329.
[84] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/328; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 3/71.
[85] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/243.
[86] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: Dört Halîfe Dönemi*, 327.

3. İrtidat Eden Âmiller

İrtidat hareketleri, yarımadanın genelinde derin bir kargaşa ortamı doğurmuştur. Halkın bir kesimi irtidat hareketlerine katılmış, bir kesimi İslâm'da sebat etmiş, bir kesimi ise ortamı gözlemleyerek çekimser bir tutum benimsemiştir. Bu üç eğilimin yansımalarını Resûlullah'ın âmilleri arasında da görmek mümkündür. Genel eğilim Medine'ye bağlılığın sürdürülmesi yönünde olmakla birlikte bazı âmillerin muhalif saflara geçtiği görülmektedir. Bu bölüm, söz konusu istisnaları âmillik uygulamasının sınırlarını ortaya koyacak biçimde gruplandırarak ele almaktadır.

Bu kapsamda ele alınacak ilk kopuş noktası, asabiyet kaynaklı yerel meşruiyet ile merkezi yetkilendirme arasındaki sürtüşmedir. Murâd kabilesine görevlendirilen zekât âmili Ferve b. Müseyk,[87] kendisiyle birlikte Müslüman olanlarla birliğini koruyarak İslâm'da sebat etmiştir. Buna karşın aynı bölgede faaliyet gösteren Amr b. Ma'dîkerib (ö. 21/641-42) irtidat ederek Esved'in saflarına katılmıştır.[88] Amr, 9. yılda Resûlullah'a gelerek İslâm'ı kabul ettiğinde kabile reisliği onaylanmış ve bu konumu korunmuştur. Ancak Resûlullah'ın Zübeyd kabilesini de kapsayan bölgeyi Ferve b. Müseyk'e bağlaması, Amr'ın bölge üzerindeki otoritesini fiilen zayıflatmıştır. Bölgede Esved isyanının baş göstermesi üzerine Amr bu harekete katılmış; bunun üzerine Resûlullah'ın âmillerinden Hâlid b. Saîd onunla savaşarak onu mağlup etmiştir. Muhâcir b. Ebû Ümeyye tarafından Hz. Ebû Bekir'e götürülen Amr, pişmanlığını dile getirerek yeniden İslâm'a dönmüştür.[89]

Benzer bir örnek, mürted lider Esved'in öldürülmesinde Müslümanlar lehine belirleyici rol oynayan Kays b. Mekşûh'un tutumunda görülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in Fîruz ed-Deylemî'yi San'a'ya vali tayin etmesi üzerine Kays, bu kararı kendi prestijini zedeleyen bir uygulama olarak algılamış ve irtidada yönelmiştir.[90]

Her iki vakada da kopuşun kaynağı, sistemin yapısal bir zaafiyeti değil; merkezi atamaların yerel statü beklentileriyle örtüşmediği özgün koşullardır. Bu durum, âmillik uygulamasının asabiyet dinamiklerini büyük ölçüde başarıyla yönettiğini; bununla birlikte kişisel prestij kaybının sistemi kırılganlaştırabileceğini ortaya koymaktadır.

İkinci kopuş noktası, zekât tahsil zincirinin sekteye uğramasıdır. Resûlullah'ın vefatının ardından Benî Temîm'in çeşitli kollarına görevlendirilen âmiller arasında da birbirinden farklı tutumlar gözlemlenmiştir. Zibrikân b. Bedr (ö. 45/665 [?]) ve Kays b. Âsım ile Vekî b. Mâlik bu tutumların somut örneklerini sunmaktadır.

Kays b. Âsım, zekâtları tahsil etmiş; ancak bunları Medine'ye götürüp Halife'ye teslim etmek ile isyan hareketine katılmak arasında kararsız kalmıştır. Bu

[87] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/229.
[88] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 329, 330.
[89] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/229; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 4/261; H. Ahmet Sezikli, "Amr b. Ma'dîkerib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/88.
[90] Hüseyin Algül, "Kays b. Mekşûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-II/32; Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, 216, 217.

kararsızlığın temelinde kişisel bir inanç bunalımı değil, kabile içi sosyal baskı yatmaktaydı: Zibrikân'ın isyan etmesi durumunda kendisi itaat ederse kabilesine karşı zor bir konuma düşeceğinden endişe etmiştir. Zibrikân ise farklı bir tutum sergilemiş; sessizce yakın bölgelere tayin edilmiş başka bir âmille birleşerek zekât mallarını Medine'ye iletmek üzere yola çıkmıştır. Kays bu süreçte malları elinde tutmaya devam etmiş; ancak Âlâ b. Hadrâmî meseleyi çözmek üzere görevlendirilince Kays yanındaki zekât mallarını teslim etmiştir. Zibrikân ve Adî, zekât mallarını aynı gece Hz. Ebû Bekir'e ulaştırmıştır.[91]

Bu vaka, sistemin tam anlamıyla kırılmadığını, yalnızca geçici bir duraksama yaşadığını göstermektedir. Kays'ın nihai itaati ve zincirin kısa sürede yeniden işlerlik kazanması, âmillik ağının baskı altında dahi büyük ölçüde işlevini koruduğunun somut bir göstergesidir.

Benî Hanzala'nın zekât âmili Mâlik b. Nüveyre ise zekâtları tahsil ettikten sonra Hz. Peygamber'in vefat haberini almış ve elindeki malların tasarrufu konusunda kararsız kalmıştır. Mâlik'in tutumuna ilişkin muhtelif rivayetler mevcut olmakla birlikte, tahsil ettiği zekât mallarını merkeze iletmek yerine vergi yükümlülerine iade ettiği aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra Mâlik'in Secâh ile saldırmazlık anlaşması yaptığı da kaydedilmektedir.[92] Hâlid b. Velîd'in Mâlik hakkında verdiği ölüm kararı tarihçiler arasında tartışmalı olmaya devam etmektedir; bununla birlikte Hâlid, bu kararına gerekçe olarak Mâlik'in zekât develerini dağıtmasını ve zekât yükümlülerine mallarını alıkoymaları yönünde telkinde bulunmasını göstermiştir.[93]

Butâh mevkiinde ise Benî Temîm kabilesinin ileri gelenlerinden olup Resûlullah tarafından zekât toplamakla görevlendirilen bir âmilin halkı zekât ödemekten alıkoyduğu rivayet edilmektedir. Bu kişi, kabile mensuplarına Resûlullah'ın vefat ettiğini, dolayısıyla mallarını harcamaya en layık olanların bizzat kendileri olduğunu söyleyerek yeni otoriteye ödeme yapılmasının önüne geçmek istemiştir.[94]

Bu vakalar birlikte değerlendirildiğinde, zekât tahsilinin siyasi otoriteye bağlılıkla ne denli sıkı bir ilişki içinde olduğu açıkça görülmektedir. Yaşanan kararsızlıklar tahsil zincirini geçici olarak sekteye uğratmış; ancak merkezi otorite yeniden tesis edildiğinde bu süreç büyük ölçüde işlerliğini kazanmıştır. Söz konusu kırılmaların ortak paydası, zekâtın Resûlullah'ın şahsına özgü bir yükümlülük olarak algılanmasıdır. Bu algı, otoritenin bir halifeden diğerine geçtiği kırılgan dönemde itaatin sınırlarını belirleyen en önemli etken olarak öne çıkmaktadır.

Üçüncü kopuş noktası, kabileler arası rekabet ve ittifak beklentilerinin merkezi otoriteden kopuşu tetiklemesidir. Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650 [?]), 9/630 yılın-

[91] Bu tavrından dolayı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, hilafetleri dönemlerinde Zibrikân'ı âmil olarak bırakmışlardır. Nemerî, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/560; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 2/303.

[92] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/269.

[93] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 107.

[94] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 104.

da Hz. Peygamber tarafından zekât vermeyi reddeden Temîmlilerle mücadele eden birliğin kumandanı olarak görevlendirilmişti. Buna karşın Resûlullah'ın vefatının ardından Tuleyha b. Huveylid'in saflarına katılmıştır.[95] Uyeyne'nin bu tercihinin temelinde bireysel bir inanç bunalımı değil, uzun süredir zayıflamış olan Gatafân, Esed ve Tay kabileleri arasındaki ittifakı yeniden kurmaya yönelik bir hesap yatmaktaydı.[96] Nitekim reisi olduğu Fezâre kabilesi de onunla birlikte hareket etmiştir; bu durum, kopuşun kişisel değil kolektif ve kabilevi bir nitelik taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Yakalanarak Medine'ye getirilen Uyeyne, Hz. Ebû Bekir tarafından affedilerek serbest bırakılmıştır. [97]

Dördüncü kopuş noktası, yerel lider boşluğunun irtidada zemin hazırlamasıdır. Bahreyn'de bu durumun en belirgin örneğini Münzir b. Sâvâ teşkil etmektedir. Münzir'in İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte kabilesi de bu dine girmiş, ancak Resûlullah'ın vefatından kısa süre sonra Münzir'in de vefat etmesi üzerine kabile irtidada yönelmiştir.[98] Bu kopuşta lider boşluğunun yanı sıra Müslüman, Mecûsî ve Esbezî unsurları barındıran Bahreyn'in çok-inançlı demografik yapısının da belirleyici bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir.

Bununla birlikte lider boşluğunun genel bir kriz unsuruna dönüşmediği görülmektedir. Zira böyle durumlarda yakın bölgelerdeki âmiller devreye girmiş ya da yerel emirlerin harekete geçmesiyle boşluk büyük ölçüde sorunsuz biçimde kapatılmıştır. Bu durum, âmillik ağının tek bir ismin varlığına bağlı kırılgan bir yapıdan ziyade, birbirini destekleyen işlevsel bir bütün oluşturduğuna işaret etmektedir.

Bir diğer kopuş noktası, âmil ile halk arasındaki anlaşmazlıkların irtidada zemin hazırlamasıdır. Benî Zübyân bölgesinde zekât âmilleriyle halk arasında yaşanan sürtüşmeler bazı çatışmalara yol açmış; irtidat hareketlerinin kabilede yayılması üzerine Hz. Ebû Bekir Rebeze'yi zekât hayvanlarına tahsis ederek bu varlıkları güvence altına almıştır.[99] Benzer bir tablo Kinde bölgesinde de yaşanmış, âmillerle halk arasındaki zekât anlaşmazlığının kabiledeki irtidat hareketlerini besleyen etkenlerden biri olduğu aktarılmaktadır.[100]

Bu bağlamdaki en ayrıntılı örnek Hadramut'ta yaşanmıştır. 10/631 yılında bölgeye zekât âmili olarak görevlendirilen ve Hz. Ebû Bekir döneminde de görevini sürdüren Ziyâd b. Lebîd (ö. 41/661), zekât tahsilatı sırasında bir kabile mensubuyla deve meselesi üzerinden anlaşmazlığa düşmüştür. Ziyâd, mühürlenen devenin artık iade edilemeyeceğini bildirince Sekûn ve Hadramutlular bu karara şiddetle itiraz etmiş; anlaşmazlık kısa sürede büyüyerek kabile genelinde Ziyâd'a zekât ödenmesini engelleyen bir direnişe dönüşmüştür. Hz. Ebû Bekir, yakın bölgede

[95] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/256.
[96] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/257.
[97] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 49; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 101.
[98] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*, 141; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/475, 476.
[99] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/248; Elnure Azizova, "Zübyân (Benî Zübyân)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/527.
[100] Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, 3/331.

görevli Muhâcir b. Ebû Ümeyye'yi yardıma göndererek isyanı bastırmıştır.[101] Bu vaka, idare-halk ilişkisindeki kırılganlığı açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir'in yakın bölge âmilini devreye sokarak meseleyi kısa sürede çözmesi, ağın toparlanmaya müsait esnek yapısını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Görüldüğü üzere âmiller zaman zaman Medine'nin aleyhine tutumlar benimsemiş ya da yerel sürtüşmeler irtidat eğilimini tetiklemiştir. Ancak bu hadiseler, âmillik uygulamasının bir başarısızlığı olarak değil; aksine gönüllü bağlılık ve ahlâkî itaat üzerine kurulu bir otorite anlayışının sınır koşullarını gösteren veriler olarak değerlendirilmelidir. Nitekim âmillerin büyük çoğunluğunun baskı altında dahi Medine'ye bağlılıklarını sürdürmesi, bu uygulamanın ne ölçüde yerleşik ve işler bir nitelik kazandığını ortaya koymaktadır. İrtidat eden âmil örnekleri, sistemin hangi koşullarda zorlandığını analitik olarak göstermekle birlikte, yaygın bir eğilime dönüşmemiş olmaları ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulabilmiş olmaları, Hz. Peygamber'in âmil atama politikasının genel işlerliğini zedeleyecek bir ağırlık taşımadığına işaret etmektedir.

İrtidat hadiseleri, Hz. Peygamber'in âmil atamalarının ardındaki tercihleri ve bu tercihlerin sonraki süreçteki yansımalarını değerlendirme imkânı sunan dikkat çekici olaylardır. Söz konusu hadiseler, görünürde birbirinden bağımsız atama kararlarının kendi döneminin koşullarına ne denli yerleşik bir zemine oturtulduğunu gözler önüne sermektedir. Resûlullah'ın vefatının ardından yaşanan büyük sarsıntının aşılmasında bu uygulamaların işlevsel bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Watt, bu bağlamda dikkat çekici bir değerlendirmede bulunmaktadır: Hz. Peygamber vefat ettiğinde geride, onun ölümünün yarattığı sarsıntıya dayanabilecek ve bu sarsıntıyı atlatmasının ardından olağanüstü bir hızla genişleyebilecek köklü bir yapı bırakmıştır.[102] Sonraki süreç, Medine merkezli otoritenin bu denli köklü bir krizden büyük ölçüde sağlam çıkabilmesinin yalnızca konjonktürel koşullarla açıklanamayacağını, Resûlullah döneminde atılan temellerin de bu süreci biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan irtidat hadiseleri, dinî, siyasi ve ekonomik saiklerin iç içe geçtiği çok boyutlu isyanlardır. Bu kitlesel hareketlerin kısa sürede ve büyük ölçüde bastırılabilmesi, yalnızca Hz. Ebû Bekir'in kararlı tutumuyla ya da Hâlid b. Velîd'in askerî yetkinliğiyle açıklanamaz. Bu araştırmada, söz konusu hadiselerin çözümlenmesinde rivayetlerin tahlili ve tarihsel bağlam içinde yeniden yorumlanması yöntemiyle daha köklü unsurlara dikkat çekilmiştir. Buna göre ridde hadiselerinin çözümünde asıl dayanak, Resûlullah'ın hayatta iken kendi döneminin koşullarına yanıt olarak oluşturduğu idarî ve toplumsal düzen olmuş-

[101] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/600; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 6/232, 233; Nemerî, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/533; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 2/339; Mehmet Efendioğlu, "Ziyâd b. Lebîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/482.

[102] Watt, "Hz. Muhammed", 1/69.

tur.

Bu araştırmada ileri sürülen temel tez, Resûlullah'ın âmiller aracılığıyla kurduğu yapının ridde krizinin aşılmasında işlevsel bir rol üstlendiğidir. Kabile asabiyeti, ekonomik dönüşümler ve otorite tartışmaları bu süreçteki başlıca kırılma noktalarını oluşturmuştur. Resûlullah, âmil atamalarında kabile aidiyetini gözetmekle birlikte ehliyet, ikna kabiliyeti ve askerî yeterliliği belirleyici ölçütler olarak benimsemiştir. Böylece kabile mensupları, kendi içlerinden çıkan liderler aracılığıyla merkeze bağlanmış; gerektiğinde ikna edilmiş, gerektiğinde de askerî birlikler etrafında bir araya gelebilmiştir.

Ridde hadiseleri, bu yapının işleyişini somut biçimde ortaya koymuştur. Âmiller, hem Medine'ye düzenli bilgi akışı sağlamış hem de kabilelerini ikna ederek ya da silahlı mücadeleye girerek otoritenin yeniden tesisine katkıda bulunmuşlardır. İsyanların büyük ölçüde kısa sürede bastırılmasında bu yerel bağların ve hazır askerî kapasitenin belirleyici bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır. İrtidat eden âmil vakaları da ele alınmış; bu kopuşların ağırlıklı olarak dört kaynaktan beslendiği görülmüştür: merkezle yerel arasındaki meşruiyet sürtüşmeleri, zekât tahsil ve aktarımındaki aksaklıklar, kabileler arası rekabetçi ittifakların cazibesi ve lider boşluğu. Bu vakalar, kabile asabiyetinin merkezi otoriteyle uyumsuz yönetildiğinde muhalefete dönüşebildiğini göstermekle birlikte; sebat eden âmillerin sayı ve etki bakımından çok daha baskın olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Resûlullah'ın âmiller aracılığıyla tesis ettiği düzen, kendi döneminin ötesine geçen bir işlevsellik sergilemiştir. Medine merkezli otoritenin en kritik kırılma anında ayakta kalabilmesi ve Müslüman toplumunun bu süreçten güçlenerek çıkabilmesi, Resûlullah'ın kabileci yapıyı büsbütün tasfiye etmek yerine onu yeni düzenin bünyesinde işler kılmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: It was used in proofreading and improving the abstract translation./ Yazım düzeltmede ve abstract tercümesinin iyileştirilmesinde kullanıldı.

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.

Aksu, Ali. "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar (İstişare, Emri bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker ve Muhalefet Kavramları Bağlamında)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/2 (2001), 203-228.

Algül, Hüseyin. "Ezd (Benî Ezd)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Algül, Hüseyin. "Kays b. Mekşûh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/32. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Arı, M. Salih. *Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Arnold, Thomas Walker. *İslâm'ın Yayılış Tarihi*. çev. M. Halil Halid. İstanbul: Kapı Yayınları, 2022.

Ateş, Ali Osman. "Kays b. Âsım". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/90. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Azizova, Elnure. "Zübyân (Benî Zübyân)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/527. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bağdâdî, Muhammed b. Habîb el-. *el-Muhabber*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1946.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. ed. Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

Câbirî, Muhammed Âbid. *İslâm'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 1997.

Câbirî, Muhammed Âbid. *İbn Haldun'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet: İbn Haldun'un İslam Tarihine Yönelik Nazariyesi ve Bu Nazariyenin Belli Başlı İşaretleri*. çev. Muhammed Çelik. İstanbul: Mana Yayınları; İlim Yurdu, 2018.

Crone, Patricia. *Slaves on Horses: The Evolution of Islamic Polity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1945.

Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâd b. Lebîd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/482-483. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 3. Baskı., 2007.

Fayda, Mustafa. "Bâzân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. "Becîle (Benî Becîle)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/287. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: Dört Halîfe Dönemi*. İstanbul: Kubbealtı, 7. Baskı., 2017.

Fayda, Mustafa. "Ridde". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* 35/91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hırrît b. Râşid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/382. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Güzel, Fatih. "Hz. Peygamber Döneminde Bireysel İrtidat". *İslamî İlimler Perspektifinden Dinden Dönme: İrtidat*. ed. Muhammet Ali Asar - Mehmet Ali Aytekin. 131-156, 2021.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî, 3. Baskı., 1955.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1988.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. ed. Şuayb Arnavût.

5 Cilt. Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2009.
İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. ed. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*. ed. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Maûz. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fi't-târîh*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1997.
Kapar, M. Ali. "Asr-ı Saadette Müşrikler Ve Müşriklerle İlişkiler". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
Kettâni, Abdülhay. *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*. çev. Ahmet Özel. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren, 2004.
Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1980.
Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâr-ü'l-Cîl, 1992.
Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri: İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2022.
Sezikli, H. Ahmet. "Amr b. Ma'dîkerib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
Shaban, M. A. *Islamic History: A New Interpretation*. 2 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Baskı., 2011.
Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî: târîhu'l-umem ve'l-mulûk*. ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Maarif, 1967.
Üçok, Bahriye. *İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler: Hicri 7-11. Yıllar*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
Üçok, Bahriye. "Ridde". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (1959 1958), 97-113.
Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *Kitâbü'r-Ridde maa nebze min futûhi'l-Irak*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
Watt, W. Montgomery. "Hz. Muhammed". çev. İlhan Kutluer. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. ed. Hamdi Aktaş - İrfan Pamuk. 1/46-71. İstanbul: Kitabevi, 1997.
Watt, W. Montgomery. *Muhammad Prophet and Statesman*. London: Oxford University Press, 1964.
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. ed. Hüseyin Esed. 25 Cilt. yy: Müessesetü'r-Risâle, 1985.